

ДИПЛОМАТИЯ: КОММУНИКАЦИЯ ЖӘНЕ ХАЛЫҚАРАЛЫҚ ТӘРТІП НЕГІЗДЕРІ

Саяси келіссөздердегі ұлттық стиль.
Дипломатияның болашағы

Келіссөздерде әртүрлі өркениеттің, ұлт өкілдері отырғанда олардың ұлттық ерекшеліктеріне баса назар аударған жөн. Егер еуропалықтармен жалпы Батыста аяқтарын бір-біріне қойып тастау үйреншікті жағдай болса, араб елдерінде аяқкіімнің табанын көрсету сыйламау дегенді білдіреді. Арабтарда делдал деген термин жақсы мағынада қолданылмайды, ол екі тараптың істеріне араласушы, сол үшін келіссөздер лексикасында делдал деген сөзді қолданбау қажет. Сонымен қатар, мұсылман әлемімен келіссөздер жүргізген уақытта, діни шараларды ескерген жөн, өйткені қасиетті Рамазан айында, күні бойы ас ішуге болмайды, т.с.с. көптеген ұлттық ерекшеліктерге толы құндылықтар әр өркениетте бар және оларды келіссөздер барысында ескеруді ұмытпау керек.

Ұлттық стиль белгілі бір мәдени құндылықтарға, салт-дәстүрлерге, нақты шешім қабылдау тетіктеріне және ұлттық мәдениетте терең негізделген. Осылайша, келіссөздерде ұлттық стильді талдай отырып, бірнеше негізгі параметрлерге назар аудару керек:

- құндылықтарға, діни әдет-ғұрыптар мен ережелерге және идеологиялық параметрлерге;
- адамның қабылдау мен ойлау ерекшеліктеріне байланысты ойлау ерекшеліктерін негізге алған жөн;
- саяси шешімдерді әзірлеу кезінде тетіктерге сүйену (жеке және ұжымдық, еркіндік дәрежесі және шешім қабылдаудағы тәуелсіздік және т.б.);
- келіссөз жүргізу кезінде мінез-құлықтың ерекшеліктеріне және осы өркениетке тән тактикалық әдістеріне.

Жалпы алғанда, саяси келіссөздерді жүргізуде ұлттық стилді шығыс және батыс деп екіге бөледі. Бұл критерий, әрине, қазіргі заманғы саяси мәдениеттердің бөлінуінен туындайды, өйткені ұлттық стиль – өз өкілдерінің мінез-құлқының жеке қасиеттерінде ұлттық саяси мәдениеттің көрінісі.

1. Жеке тұлғаның құндылық бағдарлары. Батыс: материалдық құндылықтар басымдық, жеке меншік қасиетті болып саналады, саяси саланың моральдық және діни дәстүрлерден тәуелсіздігі шіркеу мен мемлекеттің бөлінуіне байланысты, сондықтан Батыстың адамдық өкілдігіндегі саясат моральдан ажыратылады. Шығыс: саяси биліктің сакралдануы, дін көбінесе мемлекеттік дәрежеде бірдей жүреді, саяси дәстүрді қасиетті ретке қою, меншік иесінің функциялары билікке (кеңсеге), саясатқа және адамгершілікке қатысу арқылы бір-бірінен бөлінбейтін басымдық.

2. Психикалық ерекшеліктер. Батыс: антропоцентриалды дәлелдеу принципі, адам өзі әлемнің билеушісі болуға ұмтылатын, табиғат пен қоғам күштерін бағындыруға бағытталған әлемнің орталығына орналастырылған. Ақиқатты түсінудің ұтымды әдісіне бағыт беру. Адам өзінің ақыл-парасаты мен еркіне бағынатын нәрсені ғана таниды. Шығыс: дәлелдеудің теоцентристік принципі. Әлемнің қақ ортасында – еркіне мойынсұну керек белгілі трансцендентті ерік. Адамның міндеті – бұл ерік-жігерді мойындау және оның принциптеріне сәйкес әрекет ету. Шындықты түсінудің интуитивті жолына бағыт беру. Адамның пікірінше, шындық өзі, адамның ақылына және еркіне байланысты емес. Адам өміріне ақиқаттылық беретін ол шындыққа мұқтаж.

3. Саяси мінез-құлықтың доминанты. Батыс: саясатқа қатаң трансформациялық-жаңғырту технологияларын қолдануға бағдар беру. Саяси уақыттың сызықты түрін сезіну, оның ырғағын үнемі көтеру. Болашаққа бағытталған бағыт (оның жеке-дара, балалары, халыққа, адамзат үшін болуы керек). Шығыс: табиғатпен және адамгершілік заңдармен үйлесімдікті бұзбайтын жұмсақ технологиялар саясатын қолдану. Саяси уақыттың циклдық түрін сезіну, әрбір жаңа циклдың өзгеріштігін білдіреді. Өткен саяси уақыттың стандарттарына бағдарлану (халыққа, адамзат үшін). Осылайша, саяси келіссөздердің батыстық және шығыс мәдениеті туралы айтуға болады. Мысалы, бірінші өлшем критерийіне сәйкес, Шығыс елдеріндегі келіссөздер үдерісіне діни және мәдени қарым-қатынастардың әсері мұсылман елдерінде және жапон келіссөздерінің ұлттық стилінде байқалады. Әсіресе, араб елдерінің діни әдет-ғұрыптарында келіссөзшілерді қатаң қадағалап отырады. Олар сондай-ақ ұлттық тәуелсіздікке байланысты мәселелерге өте сезімтал және ұлттық мақтаншқа толы болып келеді. Өз кезегінде, жапондықтар өздерінің мәдениетінің этикалық нормалары мен дәстүрлерін сақтай отырып, келіссөздерде жанжалды

жағдайларды болдырмайды. Сондықтан, келісімдердің келісілген нұсқасы, сөзсіз, олар үшін қолайсыз болғанымен, олар ұсынылған ұсыныстарға жауап ретінде айқын «жоқ» дегенді есту мүмкін емес. Жауап ретінде: «Мен қолымнан келгенді істеймін» деген жауап жапон саясатында келісім дегенді білдірмей, жоқ деген жауаптың сыпайы нұсқасы болып табылады.

Батыс Еуропалық және американдық дипломаттар дінге, моральдық немесе этикалық қағидаттарға сүйенумен ерекшеленбейді. Іскерлік әдепті ұстап, олар батыл қадамдарды негізге алып, маңызы жоқ тақырыптардан бас тартып, мәселенің мәні бойынша маңызды сұрақтарды талқылауға тырысады. Ресми логикаға негізделген Батыс ойлау мәдениеті, бірінші кезекте келіссөз процесінің ұтымдылығына, оның реттелуіне, тезірек нақты, әдетте, алдын ала анықталған сұрақтарды шешуге және нақты нәтижеге қол жеткізу үшін үндеу жасайды. Сондықтан Батыс мәдениетінің келіссөздер процесінде, келіссөздер барысында тұжырымдардың және ұсыныстардың айқындылығы өте маңызды, сөзге адалдық, қол жеткен уағдаластықтарды жүйелі түрде жүзеге асыру негізгі міндет болып саналады.

Келіссөздердің шығыс мәдениеті ресми түрде шамалы қалыптасқан, мұнда бастысы жеке қарым-қатынастарды орнатуға бағытталған, өйткені жеке адамдар арасындағы қарым-қатынастар нақты жеке келісімдерге қарағанда әлдеқайда маңызды екендігі анықталады. Сонымен қатар, шығыс келіссөздер мәдениеті үшін рәсім әлдеқайда маңызды, белгілі бір реттелетін рәсім, ол дерлік қасиетті мәні бар және әрқашан қисынды болып табылмайды.

Қатысушылардың мінез-құлқы мен тәуелсіздік дәрежесі тұрғысынан батыстық келіссөздер мәдениеті Шығыс елдерінің дәстүрлеріне қарағанда әлдеқайда көп мүмкіндіктерді ұсынады, онда олар даралықтың және табысқа жетудің моральдық көзқарастарын бөліспейді. Келіссөздердің шығыс мәдениеті ұжымдастыру рухына толы, сондықтан келіссөз жүргізушілер шешім қабылдамас бұрын кеңессіз қалады. Дегенмен келіссөздердің ұлттық стилі Шығыс-Батыстың негізгі өлшемдерінен ғана емес, сонымен бірге өркениеттік ерекшеліктерімен ерекшеленеді. Ал енді біз дәрісіміздің мәресіне де жетіп қалдық, барлықтарыңыздың ойларыңызға ендігі кезекте Дипломатияның болашағы, туралы ойлар келуі мүмкін, олай болса, Дипломатияның болашағы туралық сөз қозғайық.

Дипломатия біздің көз алдымызда түбегейлі өзгерді. Жаңа қиындықтарға қарамастан, оның құрылымдары, әдістері, жаңа модельдері интеграциялық дипломатияны және парадипломатияны ұсынады. Мүмкін, ХХІ ғасырда қолданып жүрген дипломатиялық модельдер жойылады, бірақ дипломатия жанжалдарды бейбіт жолмен шешу үшін, әрдайым өнер ретінде өмір сүре береді.

Дипломатиялық қолдаулар туралы мәлімдемелер, мысалы, ерте кезден бастап, бүгінгі күнге дейін халықаралық қатынастардың басты элементі ретінде қарастырылады. Мысырдың фараондары мен басқа да «ұлы патшалар» арасындағы хат-хабарларында 3000-нан астам жыл бұрынғы белгілі ең танымал дипломатиялық алмасуларда хат-хабардың бір тарапты немесе басқа тарапты қолдауға шақырғаны анықталды.

Бүгін Тайвань көшбасшылары АҚШ-ты Қытайға қолдау көрсетуге шақырады. АҚШ өз тарапынан Тайваньға біржақты қолдауды ынталандырмайды. Бірақ кейбір модельдердің халықаралық жүйелермен үйлесімді емес көрінуі мүмкін үлгілердің аспектілері бар. Бұл модельдер, мысалы, бұл мемлекеттер бір немесе бірнеше қарсыластармен қақтығыс мүмкіндігі бар деп есептейді. Адамзат тарихында бұл ақылға қонымды болжам ретінде танылды, бірақ қазіргі қарулы қақтығыстар әлдеқайда төмендеді. Қазіргі уақытта Батыс Еуропадағы қауіпсіздік саясаты басқа Батыс Еуропа елдеріне таралмайды, өйткені олар бір интеграциялық блокты құрайды, келешекте де бұл мемлекеттер арасындағы қарулы қақтығыстардың мүмкіндігі қашық деп саналады. Халықаралық жүйеде болған осы өзгерістерге қарамастан, дипломатия бұрынғы дәуірдегідей логика бойынша жұмыс істей береді. Себептердің бірі бүгінгі күні қарулы қарсыластары бар мемлекеттер мен олардың арасында қарым-қатынастарды орнату дипломатияның өмір сүруіне жалғасын табады. Екіншіден, тіпті кейбір мемлекеттер арасында қарулы қақтығыстар екіталай болса да, алайда басқа мемлекеттер әлі күнге дейін көптеген жанжалдарға ие.

Саудадағы соғыстардың, кейбір жалпы аспектілері бар. Әдетте екеуі де әр тараптың шығындарымен байланысты және екі жағдайда да нәтиже жиі белгісіз болады. Елдер коалицияда

қалыптасады және коалицияның басқа мүшелеріне қолдау көрсетіп, бәсекелес коалицияға қарсы тұрады. Акторлар қақтығысқа қатысуы аясында белгісіздік тудырады, алайда екі тарап та қақтығыстың шығындарын жақсы түсінеді. 4-тарауда келтірілген ажырау үлгісінің қаупі жаудың қақтығыстарға дайындалуына қатысты белгісіздікке жол береді, бірақ мұндай дайындықтардың әсері бәріне белгілі деп пайымдайды. Шындығында, жаудың қақтығыстарға дайындалу барысында: қарсы альянсты қалыптастыру, қару жасау, бірінші болып соққы жасау немесе мемлекеттің қолжетімді ресурстарын азайту үшін саясатты қабылдау туралы екіұштылық жоқ. Сигнал модельдерінде кеңістіктік түрлерді қосу және халықаралық саясатты оқыту, рационалды-психологиялық теорияларды біріктіру үшін зерттеулерді жалғастыру жемісті бағыттар болып табылады.

1925 ж. танымал француз дипломаты Жюль Камбон: Демократия әрдайым президенттер мен министрлерге қажет, бірақ дипломаттар қажет болады ма? деп күмәнданған. Мемлекеттік емес қоғамдық бірлестіктер, БАҚ та әлемдік саясатта өзін-өзі таныстырып, келіссөздерге қатысып, кейде мемлекет басшылары мен дипломаттардың дөңгелек үстелдегі келіссөздерге, кедергі әрекеттерге үлес қосады. Мысал ретінде: елшілер мынадай оқиғаны айтқанды ұнатады; Испаниядағы АҚШ елшісі Вашингтонда екі жылдай хат алыспағандығы жөнінде айтады, осыған байланысты, Томас Джефферсон тағы бір жыл күте тұрайық егер ештеңе жазбаса артынан барамыз депті. Сол уақыттан он жыл өткеннен кейін, телеграфтың пайда болуы, үлкен прогресс әкелді.

Ұлыбританияның Премьер-Министрі Лорд Генри Палмерстон ең алғашқы рет телеграмманы алған соң: «бұл дипломатияның соңы» деген тұжырымға келген. Бұл, әрине, бұрынғыдай дипломатиялық тәжірибеге әсерін тигізді. Өткен ғасырдың жартысында технологиялық өзгерістер дипломатиялық сигналдарды басқаруды одан әрі орталықтандыру процесіне әкелді. XIX ғасырда шетелдік агенттіктер телеграф технологиясын қолданған кезде бұл маңызды мәселелерді үкімет деңгейінде талқылауға болатын еді, бұл алыс елдердің өкілдеріне аз автономиясын алуға мүмкіндігін берді. Әуе жолдары мен телефонның пайда болуы, бұл үдерісті одан әрі дамытты. 60 жылдан астам уақыт бұрын Николсон өз кітабында: «Таңертең сыртқы істер министрі 6 рет шет елшіге қоңырау шалуы мүмкіндігі туылып, тіпті күннің екінші жартысында екінші мемлекетке ұшып келуіне мүмкіндігі ашылды», – деп жазған.

Жаһанданудың тағы бір аспектісі – бүкіл дүниежүзіндегі демократиялық тәжірибелерді одан әрі тарату, кері әсер етуі мүмкін. Демократиялық институттар, олардың ашықтығы мен билік топтары арасындағы бәсекелестікке байланысты, жария пікірлерге сенімін арттыра алады. Демократиялық биліктің шектеулері де келіссөздерде тетік ретінде пайдаланылуы мүмкін, себебі келіссөзші басқа да ішкі акторлармен қолайлы келісім ғана қабылдайтынын айтуға болады. Алайда атқарушы биліктің қадағалаулары тиімді қарым-қатынас орнатуға шектеу қойуы мүмкін. Демократиялық институттар тиімді сыртқы саясаттың жүргізілуіне жол беріп, бір жағынан кедергі де келтіреді, бұл келешекте үнемі зерттеу тақырыбына айналады.

Технологиялар көмегімен мемлекеттердің қауіпсіздік қатерлері терроризм қаупін ескереді. Бұл, өз кезегінде, мемлекет пен мемлекеттік емес субъектілер арасындағы өзара іс-қимыл саласын кеңейтуге әкелді. Мемлекет тарапынан жиі наразылық білдіргеніне қарамастан, олар лаңкестермен келіссөз жүргізді және де мұндай келіссөздер жиі кездеседі. АҚШ-тың Ирактағы «Аль-Каиданың» 2007 жылы суннийлік бүліктерді жеңуге әрекеттенген кезінде, мысалы, генерал-лейтенант Рэй Одиерно Ирактағы бүлікшіл топтардың 80%-ы «келісілген» екенін атап өткен.

Көптеген жағдайларда, болашақ өткен кезге ұқсайды. Дағдарыс жағдайында, мемлекеттер мен мемлекеттік емес субъектілер арасында дипломатиялық оқыту принциптері ұқсас болады. Қарсыластың қымбат жеке дипломатия арқылы жеңілдікті қабылдауға тырысуы тәуекелдің белгілі бір түрлерін және ең маңызды келіссөздердегі тәуекелдерді қамтиды. Ежелгі Рим, барлық жетістіктеріне қарамастан, дипломатиялық тәжірибені дамытуға аз үлесін қосты, мүмкін, ішінара оның басым күші дипломатиямен айналысудың қажеті жоқ дегенді білдіреді. Келіссөздер мен ымыраға келудің орнына айналадағы жерлерді басу Римдік саясаттың халықаралық істерге тән сипаты болды.

Дипломатияның модельдері өзгеруі мүмкін, бірақ дипломатия пайда болған қақтығыстарды бейбіт жолмен шешудің мәңгілік өнері ретінде айқын болады, талантты сарапшылар

мен талантты келіссөзшілер әрдайым сұранысқа ие болады. Әлемде кернеу өсуде (және өседі), дипломатия соғысқа жол бермеудің негізгі құралы. Мен өзімнің тарапымнан осы кезеңде дипломатиялық мамандықты гуманитарлық тұрғыдан қарағанда дәрігер мамандығынан да маңызды деп есептеймін. Өйткені олар бүкіл адамзатты апаттан құтқаруы керек. Кез келген жан жал, тіпті ең кішкентай болсын, аймақтықтан жаһандық апатқа ұшырауы мүмкін.

Кореяның ядролық проблемасын шешу – бұл кішкене ел бола тұрса да, осыған байланысты жаһандық қақтығыстар басталуы мүмкін. Мен оқытушы ретінде өзімнің ұстанымымды білдіргім келіп отыр: дипломатияның болашағы бар және де зор, «қазіргі таңда әлемдегі хаос көптеген қақтығыстар болып жатқанда салытырмалы түрде ХХ ғасырға қарағанда, ол кездегі әлем екі жүйеге бөлінген күрделі: екі көшбасшы, биполярлық әлем, екі идеология, паритет, Америка мен КСРО – және т.б.». Қазір әлем бірнеше блоктарға, интеграциялық одақтарға бөлініп, осыдан сайып мемлекеттік емес ұйымдардың, діни қозғалыстардың, қоғамдық ұйымдардың және олардың барлығы өздерінің халықаралық қатынастарда рөлін талап еткенде, аталған барлық үрдістер, әлемдік проблемалар дипломатияны екінші орынға ысырап тастауына жолын бермейді. Осылайша, көптеген билік орталықтарының дипломатиясы болашақтың халықаралық тәртібін анықтайды, ал мемлекеттердің өкілдері халықаралық құрылыста жетекші рөлді жалғастырады. Әдеттілік, әсер салалары, қызыл сызықтар және әлемдік тәртіпті сипаттайтын басқа да жағдайлар – дипломатия арқылы дами береді.